

Література

1. Ковлер А. И. Антропология права. — М., 2002. — С. 23–24.
2. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: Вопросы теории (от познания к постижению права). — Одесса, 2002. — С. 43.
3. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской Метрики. — С. Пб., 1887; Любавский М. К. Литовско-русский сейм. — М., 1900; Лаппо И. И. Об издании Литовской Метрики // Летописи занятий Археографической комиссии. — С. Пб., 1908. — Вып. XIX; Леонтович Ф. И. Акты Литовской Метрики, собр. Ф. И. Леонтовичем. — Варшава, 1896–1897. — Т. 1. — Вып. 1. (1413–1498); Вып. 2. (1499–1507).
4. Бережков П. Г. Литовская Метрика как исторический источник. — М.; Л., 1946. — Ч. 1.
5. Хорошкевич А. Л. К истории издания и изучения Литовской Метрики // Acta Baltico-Slavica. — 1973. — Т. 8. — С. 69–94.
6. Vanionis E. Lietuvos Metrikos knygos: savoka, terminas, definicija // Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai. — Vilnius, 1989. — P. 135–148.
7. Литовская Метрика. 1427–1507. Книга № 5; Книга записей № 5. — Вильнюс, 1993.
8. Лаппо И. И. Об издании Литовской Метрики // Летопись занятий Археографической комиссии. — С. Пб., 1908. — Вып. XIX. — С. 20.
9. Пташицкий С. Л. Описание книг и актов Литовской Метрики. — С. Пб., 1887. — С. 22.
10. Любавский М. К. Литовско-русский сейм. — М., 1900.
11. Лаппо И. И. Об создании Литовской Метрики // Летопись занятий Археографической комиссии. — С. Пб., 1908. — Вып. XIX. — С. 20–41 [извлечение из протоколов за 1906 год].
12. Бережков П. Г. Вказ. твір. — С. 25, 105.
13. Закомлистов А. Ф. Юридическая философия. — С. Пб., 2003. — С. 195.
14. Дамирли М. А. Право и История: эпистемологические проблемы: (Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания). — С. Пб., 2002. — С. 242.

УДК 340.13

А. Ф. Крижанівський
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри державно-правових дисциплін
Одеського юридичного інституту
Національного університету внутрішніх справ

О. О. Крезе
викладач кафедри державно-правових дисциплін
Одеського юридичного інституту
Національного університету внутрішніх справ

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І МЕХАНІЗМ ДІЇ ПРАВА:
ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЇ**

Проблема формування і функціонування громадянського суспільства стає дедалі актуальнішою, особливо в площині впливу громадянського суспільства на явища і процеси політичного та правового характеру. І хоча теорія громадянського суспільства була і є предметом уваги представників різних наукових напрямів (її дослідженням займалися такі видатні зарубіжні і вітчизняні

вчені як Р. Дарендорф, Д. Халл, Е. Геллнер, Т. Яновські, А. Блек, А. Селігман, Д. Кейн, Д. Ролз, Е. Хармс, К. Гаджієв, П. М. Рабінович, М. І. Козюбра, М. П. Орзіх* та ін.), проблематика співвідношення і взаємодії громадянського суспільства з правовими явищами залишається поки-що вивченою недостатньо.

Громадянське суспільство виступає як необхідна умова задоволення суспільних потреб поза сферою державного втручання. Але, являючи собою сукупність індивідів, які незалежно від держави реалізують свої потреби, воно не може повністю абстрагуватися від держави, оскільки сама держава складає політично-територіальні терени його функціонування. Існування громадянського суспільства та ефективне його функціонування як цілісної системи різноманітних структурних елементів неможливі без постійного забезпечення динамічно-рівноважного стану суспільства як єдиної системи, підтримання режиму впорядкованості зв'язків та відносин як усередині елементів, так і на рівні системи в цілому, запобігання і блокування деструктивних тенденцій, які б могли спричинити шкоду їй як цілому [1].

Таким чином ми стикаємося з необхідністю вивчення особливостей взаємодії суспільства і права саме задля отримання нових знань про закономірності функціонування і розвитку громадянського суспільства, з однієї сторони, а також, для пізнання особливостей впливу громадянського суспільства на функціонування права — з іншої.

Головними цілями статті є:

- дослідження особливостей механізму дії права;
- з'ясування ролі правових регуляторів і правового середовища у функціонуванні громадянського суспільства;
- аналіз впливу громадянського суспільства на механізм дії права.

Як відомо, громадянське суспільство не існує без держави, отже воно не може існувати і поза правовим середовищем. Проте слід зазначити, що право ні в якому разі не може брати на себе функцію єдиного регулятора відносин у громадянському суспільстві. Не менш важливу (а можливо, й більш значну) роль тут відіграють моральні, корпоративні та релігійні норми. Це можна пояснити тим, що інституції громадянського суспільства досить мінливі, вони є більш сприйнятливими до новацій у суспільному житті. Формальна ж визначеність норм права створює певні незручності для вираження усієї багатоманітності відносин у громадянському суспільстві. Наразі ж основною метою права у громадянському суспільстві виступає забезпечення взаємозв'язків з різноманітними державними інституціями як інструментом врегулювання публічно-правових відносин. Крім того, безперечним фактом є те, що громадянське суспільство не може виникнути і функціонувати в умовах, в яких не забезпечуються основні права і свободи громадян та законність у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави.

Таким чином, функціонування громадянського суспільства відбувається паралельно з дією права. Обидва ці процеси взаємопов'язані і, більш того, — взаємодетерміновані. Отже, для дослідження особливостей дії правових при-

писів у громадянському суспільстві нам, перш за все, потрібно визначитись із функціональними властивостями механізму дії права.

Право не може існувати саме по собі. Його онтологічна сутність виявляється саме через поведінку людей. Як стверджував Л. І. Петражицький, явища права знаходяться у двохсторонньому причинному зв'язку з іншими процесами соціально-психічного життя. З одного боку, право є фактором соціально-психічного життя та його розвитку, викликає певні подальші процеси в області психіки та поведінки індивідів і має та їх розвитку. З іншого боку, право саме є продуктом дії певних соціально-психічних процесів... [2]. Але тут виникає проблема щодо встановлення співвідношення між правовими приписами і поведінкою суб'єктів права. Ця проблема пов'язана з тим, що правові приписи через їх формальну визначеність є певною мірою консервативними, а суспільні відносини — надзвичайно різноманітними. Тому чи можна стверджувати, що правові акти є тотожними актам індивідуальної людської поведінки? Очевидно, більш вірним буде говорити про існування певних правових моделей, з якими кореспондуються ті чи інші дії людей. Таким чином суб'єкт права при здійсненні певного варіанту поведінки намагається підвести її під модель, яка передбачена нормою права. Б. В. Саванелі вдало демонструє це на прикладі правозастосовчого акту: «...окреме судове рішення необхідно розглядати не просто як автоматичний, безпосередній вираз загального правила, а як особливий факт, що уособлює результат складної взаємодії нормативного і фактичного» [3].

Нормативне ніколи не може бути тотожним фактичному. Це і не потрібне, оскільки тоді право було б надзвичайно казуїстичним, і все одно не здатне було б передбачити усі види суспільних відносин.

Вказане дає підстави для висновку, що між об'єктивно існуючими нормативними приписами і діями людей є проміжна ланка, що являє собою суб'єктивний компонент — усвідомлення змісту правового припису. Як слушно зазначає Л. І. Спірідонов, правова дійсність знаходить свій прояв як у межах суспільного буття, так і в межах суспільної свідомості. Таким чином, правове регулювання виступає у суспільстві специфічним механізмом соціальної активності, саме ж право — своєрідною формою соціального відображення, що зумовлює наявність в його бутті складних взаємоперехідних правових форм з області ідеального (норми) в область реального (відносин), і навпаки [4]. Отже, механізм дії права повинен містити у своєму складі як суб'єктивні, так і об'єктивні компоненти. Заслугою на увагу структура механізму дії права, запропонована В. П. Казимірчуком. За його думкою, механізм дії права поєднує в собі:

– керуючі соціальні системи, що являють собою механізм державного і соціального управління, формують політичні цілі і мету правового регулювання;

– соціальні фактори (економічні, ідеологічні, організаційні, демографічні, особистісні), які опосередковують дію права і одночасно з правом здійснюють вплив на суспільні відносини;

- механізми (інформаційні, нормативно-оцінюючі і соціально-психологічні) формування правомірної поведінки;
- соціальні системи, що регулюються (суспільство, колектив, група, особистість), які виступають суб'єктами суспільних та правових відносин;
- поведінка — правомірна і соціально активна як фінальний момент дії права [5].

Така структура механізму дії права є з одного боку достатньо детальною, оскільки автор намагався взяти до уваги майже усі фактори, що визначають процес формування правової поведінки. Але тут виникає декілька питань. Так, в структурі будь-якої моделі здійснення певної дії, тобто зміни початкового стану системи, потрібно визначитись з об'єктом і суб'єктом впливу, а з наведеної схеми це вивести не вдається. Крім того, якщо мова йде саме про дію права, то в структурі механізму повинні бути компоненти, що містять у собі правові приписи, а їм у наведеному механізмі окремого місця також не знайшлося. Таким чином, наведену схему більш вірним було б охарактеризувати як механізм соціального впливу права, але і за такої трактовки необхідні певні застереження. Слід підкреслити, що соціальні фактори, такі як економічні, ідеологічні, організаційні, демографічні не можуть безпосередньо впливати на суспільні відносини. Вони виступають лише як так звані фонові детермінанти, що перш за все відбиваються у суспільній свідомості, відіграють визначальну роль при усвідомленні нагальних суспільних потреб. Такий вплив є можливим лише за участі індивіда. Так, за словами Л. С. Явича «...людина є творцем права, а індивід чи інші соціальні спільноти — його суб'єктом. У цьому сенсі поза людською діяльністю право перетворюється в історичний документ чи фікцію, точніше, без людини воно зовсім не існує» [6]. Отже, саме діяльність людини (об'єктивна чи суб'єктивна) стає основним фактором прояву існування права.

Якщо діяльність і функціонування інститутів громадянського суспільства може відбуватися поза межами безпосереднього правового регулювання, то процес їх утворення здійснюється лише у правовому середовищі.

Такі важливі і необхідні компоненти громадянського суспільства як сім'я, суспільні та релігійні організації, незалежні засоби масової інформації потребують правового опосередкування. Вже на стадії утворення вони набувають форми, визначеної відповідними правовими приписами. Але цим роль правових моделей і стандартів поведінки не завершується. Механізм дії права повинен передбачати межі «автономності» дій індивіда. Тут слушним буде використати підхід М. П. Орзіха, який пропонує визнати як вихідну абстракцію при побудові системи категорій теорії права категорію «свобода» (у розумінні ступеню свободи правотворчості в межах соціальної необхідності та об'єму свободи особистості, спільноти людей при виборі варіанту поведінки у межах юридичних можливостей) [7].

Отже, структура механізму дії права повинна відображати взаємозв'язок владних велінь та індивідуальних мотивів, що дозволить відбити усю багатогранність існування права як соціального феномену. Саме категорія свободи є

визначальним фактором, сутністю самої природи громадянського суспільства, оскільки його суб'єкти сприймають право і правові явища крізь призму їх спроможності забезпечувати його індивідам певні стандарти і нормативи свободи і справедливості.

У свою чергу спроби держави детально регламентувати усі аспекти життя громадянського суспільства за допомогою правових регуляторів за своєю сутністю будуть вже неправовими. Таким чином, основна роль громадянського суспільства при взаємодії з державою полягає у здатності протидіяти спробам обмеження ступеню свободи його функціонування. При цьому громадянське суспільство має змогу здійснювати вплив на державу саме за допомогою права, правовими засобами.

Це може бути здійснено шляхом участі в процесі правотворчості представників громадянського суспільства. На перший погляд тут має місце певний парадокс: саме за допомогою права здійснюється обмеження сфери правового впливу. Проте ніякого протиріччя тут немає, оскільки головною метою права виступає впорядкування суспільних відносин задля забезпечення найбільш повних можливостей задоволення інтересів індивідів.

Потрібно зазначити, що вплив на суспільство не здійснюється ззовні: правові приписи офіційно закріплюються державою, але в цих приписах, безперечно, виявляється воля певної частини суспільства, яка потенційно узгоджується з його потребами.

Крім того, необхідно звернути увагу і на той факт, що основою громадянського суспільства виступає «середній клас». Для цього прошарку суспільства характерне, в основному, позитивне ставлення до існуючих політико-правових інституцій, заінтересованість у збереженні даного суспільного устрою і захист даної правової системи.

Таким чином можна зробити висновок, що громадянське суспільство ні в якому разі не виступає антиподом держави, її антагоністом. Навпаки, саме воно є гарантом ефективності дії права, авторитету державних інституцій. В «оптимальному» стані держава і громадянське суспільство є «стратегічними» партнерами, союзниками, у будь-якому випадку доти, поки державна влада ефективно виконує свої соціальні функції.

Представлена точка зору, безумовно, не претендує на остаточність, проте головним своїм завданням ми вбачаємо необхідність переосмислення сутності взаємодії механізму дії права і громадянського суспільства, а відтак, — і співвідношення держави і громадянського суспільства.

Примітки

* Це маючи можливість назвати всі праці вказаних вчених, наведемо бодай основні: Darendorf R. Economic, opportunity, civil society and Political Liberty. UN Research Institute for social Development, (s. 1.), March 1995; Seligman A. The Idea of civil Society. N.Y. e.a., 1992; B. O'Connell. Civil Society: The Underpinnings of American Democracy. Tufts University, 1999; Гаджиев К. С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования // Вопросы философии. 1991. № 7; Геллнер Э. Условия свободы. М.: Marginem, 1995.

Література

1. Крижаківський А. Ф. Громадянське суспільство і правопорядок // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2000. — № 2. — С. 11.
2. Пстражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией правствспости. — С.Пб., 2000. — С. 589.
3. Саванели Б. В. Правопорядок и юридическая практика: Методологические проблемы. — Тбилиси, 1981. — С. 55.
4. Спиридопов Л. И. Социальное развитие и право. — Л., 1973. — С. 28.
5. Казимирчук В. П. Социальное действие права в условиях социализма: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — М., 1970. — С. 12.
6. Явич Л. С. Сущность права. — Л., 1985. — С. 64.
7. Орвих М. Ф. Содержание методологии юридической науки // Правоведение. — 1973. — № 1. — С. 17–24.

УДК 340.12:340.5

Бехруз Хашматулла
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії держави і права ОНЮА

**ПРАВОВА СИСТЕМА — ЦЕНТРАЛЬНА КАТЕГОРІЯ
ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства**

Правова система є однією з центральних категорій всієї правової науки. Теорія держави і права розробляє загальнотеоретичні основи цього багатогранного феномену, який відображає, на думку Ю. А. Тихомирова, «особливості національної правосвідомості і культури» [1]. Правова система є також основним предметом дослідження порівняльного правознавства, що вивчає її на основі теоретичних розробок. У даній статті робиться спроба розглянути правову систему як одну з основних категорій порівняльного правознавства.

Саме в національній правовій системі акумулюються принципові особливості даної історично конкретної цивілізації, культури, економічного, політичного, духовного розвитку, самобутність тих «поворотів» у становленні та удосконалюванні юридичних відносин, які характерні для тієї чи іншої країни. Материнською основою і джерелом правових сімей стають, у залежності від своєрідності історичного розвитку і культур, ті чи інші конкретні національні юридичні системи — одна чи декілька [2]. Правова система — певного роду детонатор юридичного впливу на суспільні відносини. Вона повинна чітко «реагувати» на всі трансформаційні процеси в суспільстві. Всі суб'єкти суспільних відносин постійно взаємодіють з нею, і «правова система уважно спостерігає за людиною, і у певному розумінні закон постійно дивиться на нас» [3]. Цим і пояснюється постійна актуальність дослідження цієї проблематики. У працях таких відомих учених як Ж. Карбоньє, Л. Фрідмен, Р. Давид, К. Цвайгерт, Х. Кьотц, Ю. А. Тихомиров, С. С. Алексєєв, П. М. Рабінович, А. Х. Саїдов,